

Vladimir Marković

Filozofski fakultet, Zagreb

Rimsko pročelje dvorca Odescalchi u Iloku

Izvorni znanstveni rad – *Original scientific paper*

predan 9. 9. 2003.

Sažetak

U 18. su stoljeću južnome krilu iločkog dvorca dograđeni arkadni trijemovi u tri etaže. Istraživanja su pokazala da je to novo pročelje, građeno opekom, bilo isprva neožbukano. To je postupak stran srednjoeuropskoj arhitekturi tog doba, a može se vezati uz rimsku baroknu tradiciju. Usporedno autor navodi primjere nekih tamošnjih crkava, kao i primjere rimskih građevina kojima su također bila prigrada

dena arkadno rastvorena pročelja. Veze s Rimom logične su s obzirom na tamošnje podrijetlo obitelji Odescalchi.

Pročelje iločkoga dvorca već je u 18. stoljeću bilo prežbukano, a u 19. je stoljeću dvorac postigao svoju konačnu, trokrilnu prostornu organizaciju.

Ključne riječi: *Odescalchi, Ilok, Rim, pročelje, barok*

Kada su Slavonija i Srijem krajem 17. stoljeća oslobođeni od Turaka, Leopold I. poklanja 1697. godine srijemske posjede Liviju Odescalchiju, članu magnatske rimske obitelji i nećaku desetljeće ranije preminulog pape Inocencija XI. (1676.–1689.). Na taj se način austrijski car želio odužiti za zamašnu novčanu pomoć kojom je papa pomogao protutursku vojnu i oslobađanje Podunavlja. Livije Odescalchi dobio je i naslov srijemskoga kneza s pravom kovanja vlastitog novca i dodjele plemićkih titula.

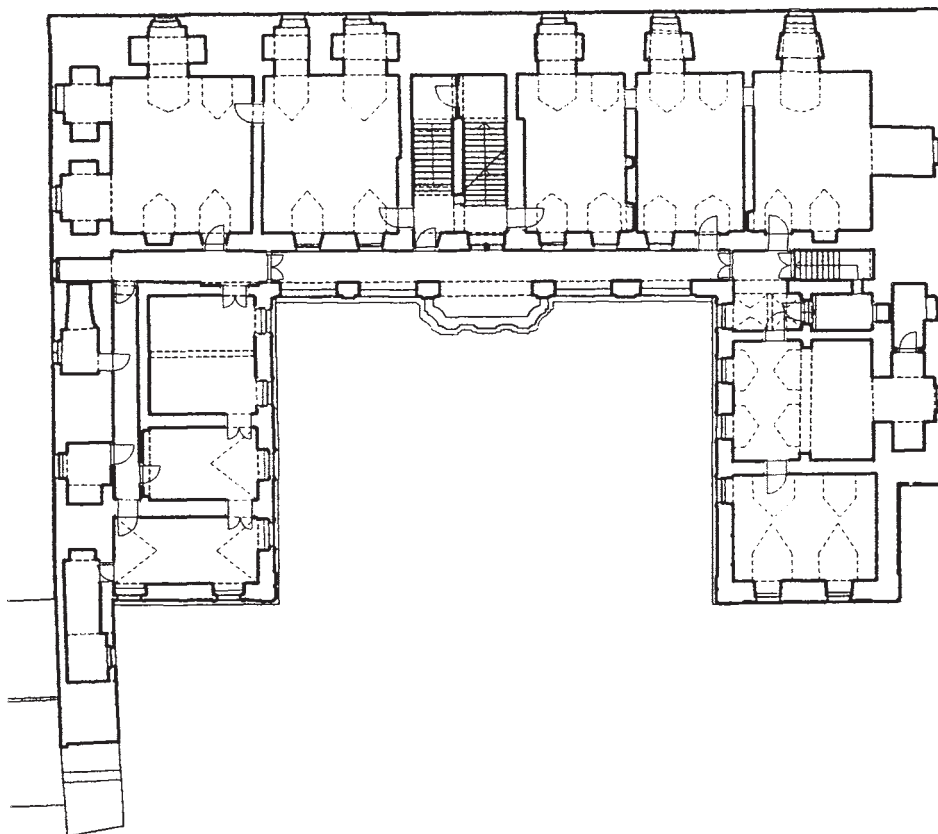
Sjedište srijemskog veleposjeda bio je Ilok, grad koji je već u srednjem vijeku važno središte u upravnom, gospodarskom pa i vojnom pogledu. U 15. stoljeću Ilokom je gospodario Nikola Iločki (1410.–1477.), ban slavonski i mačvanski i potkralj Bosne. On je proširio iločku utvrdu smještenu na zaravni strmo uzdignutoj visoko iznad Dunava, izgrađivši nove obrambene zidove, duge više od 800 metara i pojačane s trinaest kula. Unutar utvrde bilo je pet crkava s franjevačkim i augustinskim samostanom. U zapadnom dijelu utvrde Nikola Iločki izgradio je veliki četverokrilni dvorac, s podrumom ispod visokog prizemlja i podignut na dva kata. Ugaona dvorana na drugom katu bila je osvjetljena renesansnim, velikim križnim (»češkim«) prozorima.¹

Tako uređen i utvrđen Ilok nije samo rezidencija jedne obitelji, nego je uključivao i druge sadržaje, sigurno ne samo crkvene, već i one potrebne za svakodnevicu oko dvora okupljenoga gradskog života.²

Nikolu Iločkoga naslijedio je sin Lovro, pa je vjerojatno nastavio radove na uređivanju naslijeđenog Iloka. Lovro je um-

ro 1524., dvije godine prije nego što su Turci zavladali srijemskim teritorijem.

Tijekom turske vladavine, duže od stotinu i šezdeset godina, iločki je dvorac bio zapušten. O njegovu izgledu svjedoče onodobni putopisi, međutim u tom pogledu iznose se različiti podaci. Maksimilijan Prandstetter 1608. godine u pratnji je carskog poslanika na putu za Carigrad i za Ilok bilježi sljedeće: »U gradu se vidi lijep dvor, opasan zidom, ali su mu krov, prozori, podovi i sve sobe posve uništene i upropaštene, samo stoji još vanjski zid s lijepim prozorima...«³ Ali general Sigmund Joachim od Trautmansdorffa, kada je 1688. godine putovao od Beča do Beograda, prolazeći kroz Ilok zapisao je u svojem dnevniku: »Ispod dvorca nalazio se još i majstorski nasvođen prostor« – dakle podrum – »iz kojeg su carske čete, stigavši s generalom Caprarom u Ilok, uspjele spasiti 200 centi puščanog praha, iako su Turci pri svom odlasku zapalili grad.«⁴ Znači da dio dvorca ipak nije bio posve devastiran, jer nije vjerojatno da bi se barut čuvao u prostoriji koja nije bila natkrovljena. To potvrđuje i izvještaj isusovca Bartola Kašića o njegovu pohodu po Srijemu i Slavoniji u pratnji prizrenskog i beogradskog biskupa Petra Katića, 1612.–1618. godine⁵. U Iloku ih je, naime, primio Asam, zapovjednik Srijemskoga sandžaka, ugostivši ih – kako kaže Kašić – u biskupskoj palači. Ilok nije bio sjedište biskupije. Iz razmjerno brojnih arhivskih nacrti jasno je da nije bilo druge reprezentativne stambene zgrade koja bi se mogla smatrati biskupskom rezidencijom, osim dvorca Nikole Iločkoga. Teško je pretpostaviti da bi se redovnik Bartol Kašić mogao zabuniti i da bi neku od samostanskih zgrada smatrao biskupskom

Ilok, dvorac Odescalchi, tlocrt 1. kata
Ilok, Odescalchi castle, first-floor plan

palačom. Dakle, i u tursko doba dio dvorca služio je reprezentativnom stanovanju, jer ih je Asam s počastima dočekao u sobi za primanje.⁶

O dvorcu piše i opat Bonini, te na stranicama svojeg izvješća u dva navrata spominje njegov izgled nakon oslobođenja Iloka od Turaka.⁷ Godine 1698. spominje da je »gotovo posve sačuvan, ali su ga naši potom razorili minama, zbog građe kojom su zidali Petrovaradin...«⁸ Međutim, 1702. drugačije procjenjuje oštećenost dvorca, jer kaže da je »velikim dijelom sačuvan ... i da se iz njegovih zidina još uvijek raspoznaje nekadašnja raskoš ... Ako se izuzme strop, dio dvorca okrenut gradu ostao je netaknut, njegovi prozori su veličanstveni, veliki i izgrađeni mramorom, a s unutrašnje strane zidova stare su zidne slike i one svjedoče o nekadašnjoj raskoši građevine. Međutim, strana dvorca okrenuta Dunavu sva je u ruševinama, ali ne toliko zbog čestih ratova, nego su Nijemci njezinu građu upotrijebili u izgradnji Petrovaradina, uništivši tako ono što je najveće i najznačajnije u Iloku.«⁹

Među prethodno iznesenim svjedočanstvima putnika i putopisaca koji su za vrijeme Turaka i neposredno poslije oslobođenja posjetili Ilok, čini se da su bliži stvarnom izgledu dvorca bili oni koji su ga opisali kao teško oštećenu građevinu, jer su prilikom njegove obnove zadržani samo masivni vanjski zidovi, ali u punoj, dvokatnoj visini – južni u cijeloj dužini, a

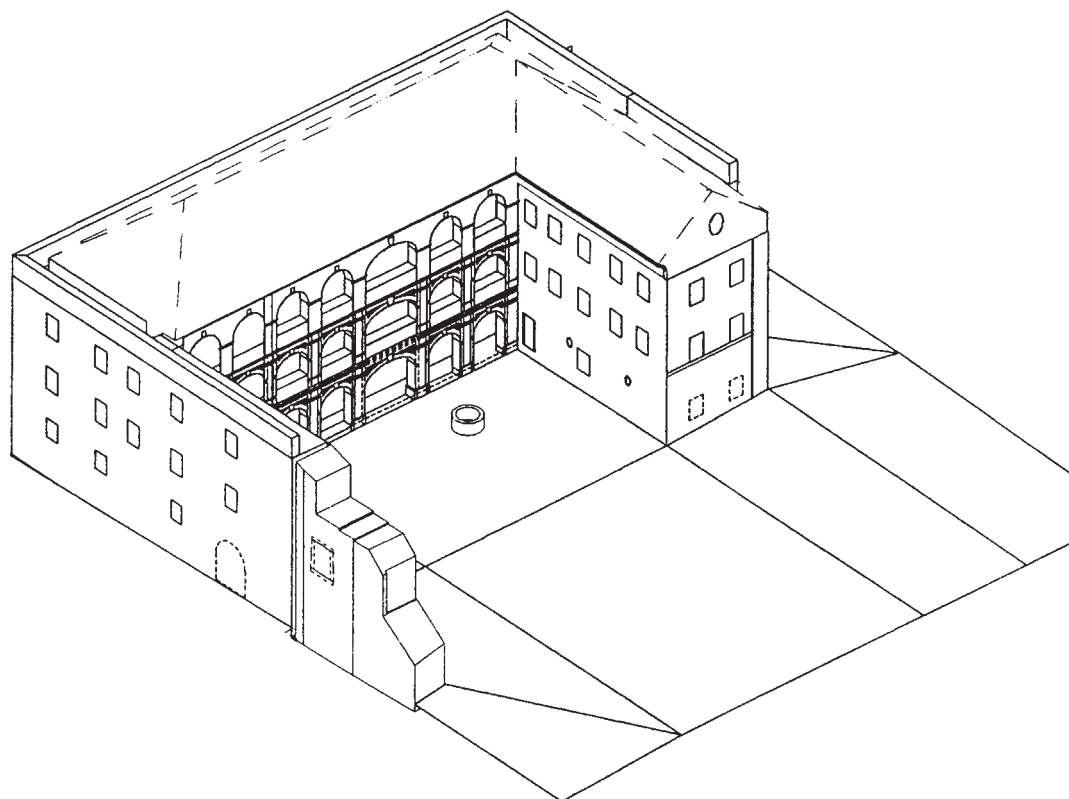
istočni i zapadni skraćeni približno za širinu miniranjem porušenoga sjevernog, Dunavu okrenuta krila.

Livije Odescalchi, novi gospodar Srijema, nije odmah pristupio sustavnoj obnovi dvorca. Iločki zemljoposjed dugo su vodili upravitelji imanja, a nadzirali su ih, u dogovoru s vlasnikom, predstavnici slavonskih plemićkih obitelji, među njima desetljećima vrlo uspješni Pejačevići.

Obitelj Odescalchi u tijeku 18. stoljeća rijetko je posjećivala svoja srijemska imanja, a tek u idućem stoljeću posjeti su se znali produžiti u višemjesečne boravke. Takav slijed boravljenja vlasnika u iloćkom dvorcu uvjetovao je i postupke njegove obnove, koji se jasno očituju u odlikama arhitekture. Obnova i dogradnja dvorca trajale su gotovo dvjesto godina. Započelo se u prvoj polovici 18. stoljeća i radovi su se povremeno nastavljali sve do pred kraj 19. stoljeća. Međutim, svi su se građevinski zahvati zbivali unutar perimetra sačuvanih zidova srednjovjekovno-renesansnog dvorca Nikole Iločkoga.

Budući da nije namjera razmotriti cijeli slijed obnove dvorca, spomenimo samo najznačajnije građevinske radove.

Prvi opsežniji radovi na obnovi dvorca obuhvaćaju ponovnu izgradnju sva tri kata južnoga krila. Novoizgrađeno krilo formatom je jednako prethodnom, srednjovjekovnom, visoko je tri kata i zajednički su im južni, istočni i zapadni vanjski zi-

Ilok, dvorac Odescalchi, rekonstrukcija izgleda dvorca nakon izgradnje arkadnog pročelja
Ilok, Odescalchi castle, reconstruction of its appearance after the building of the arcade façade

dovi. Sjeverni zid podignut je na mjestu staroga, jer je širinu prostorija odredio sačuvani srednjovjekovni, bačvasto nad-svođeni podrum.¹⁰ Srednjovjekovna, opekom građena pročelja obnovljenoga krila ostavljena su neožbukana. To potvrđuju kameni okviri velikih renesansnih prozora na drugom katu, na kojima su iscrtani redovi opeka da bi ih se tako povezalo s okolnim zidnim ploham. Ali zid novog, sjevernog pročelja bio je ožbukani gruboznatom žbukom i na njoj su iscrtane dvije vodoravne trake s nizom sivo obojenih klesanaca. Jedna odjeljuje prizemlje od prvoga kata, a druga zaključuje pročelje pod stregom. Zaglađene trake također uokviruju prozorske otvore i vrata.

Sljedeće razdoblje obnove dvorca u 18. stoljeću izgradnja je zapadnoga krila. Također je podignuto u visini sva tri kata, ali je kraće i uže od južnoga. Omeđeno je srednjovjekovnim zidom dvorca Nikole Iločkoga. Pročelja – istočno (dvorišno) i sjeverno – građena su istodobno, s novim prostorijama.

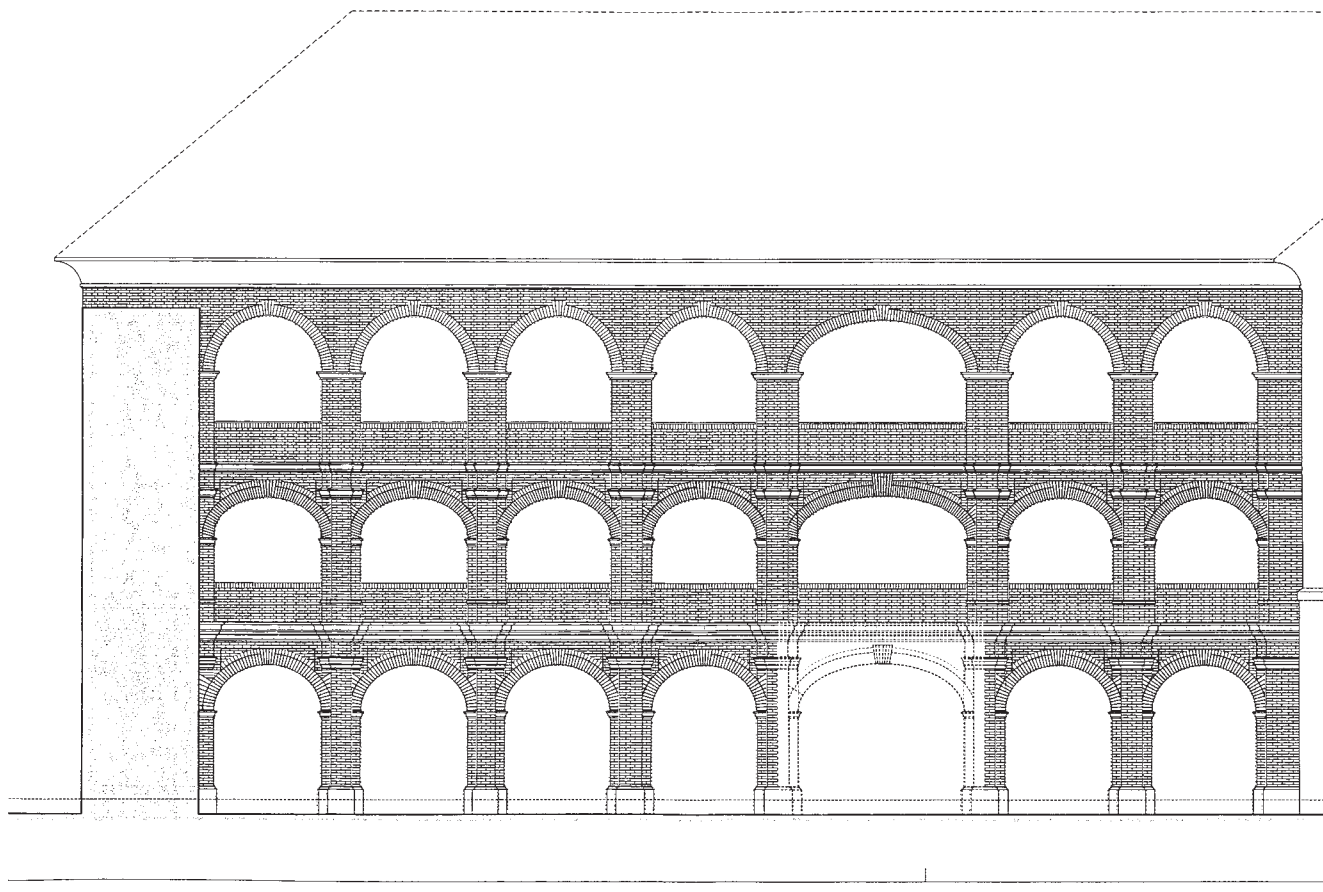
Zapadno krilo ne temelji se na promišljenom arhitektonskom projektu. Njegovom izgradnjom samo je povećan stambeni prostor dvorca na način koji sadrži niz nespretnosti. Zbog položaja stubišta prizemne prostorije nisu povezane s prostorijama prethodno obnovljenoga, južnoga krila. Prizemlje zapadnoga krila i visinski je neujednačeno s južnim, jer nema podruma, pa su podne plohe prizemnih prostorija u razizem-

lju. Prozorski su otvori raspoređeni aritmično. U gornjim katovima raspored prostorija nije pregledan.

Ni u južnom krilu nije proveden u arhitektonskom pogledu razvijen prostorni poredak. Prostorije se jednoliko nižu jedna za drugom na vrlo tradicionalan i stilski neizrazit način. Međutim, ritam prozorskih otvora na sjevernom, novom pročelju je ujednačen, a gruba žbuka sa zaglađenim iscrtanim i obojenim trakama zamjenjuje arhitektonsku plastiku, što pokazuje želju za uspostavljanjem stilski karakterističnog reda, koji se ponavlja na još nekim istodobnim građevinama – u Iloku na franjevačkom samostanu i na pojedinim kućama u osječkoj Tvrđi.

U 18. stoljeću je potom došlo do još jedne obnove dvorca, ali povod nije bio utilitarne naravi i samo želja za povećanjem prostora namijenjena stanovanju. Naime, uz sjeverno pročelje južnoga krila u sve tri etaže prigraden je arkadno rastvoreni hodnik i on seže punom dužinom, od prethodno izgrađenoga zapadnoga krila pa do istočnoga srednjovjekovnog zida dvorca. Tako postavljeni hodnici svojim arkadno rastvorenim vanjskim zidom grade poput kulise uzdignutu pročelnu ravninu, koja zakriljuje stariji vanjski zid krila raščlanjen samo nacrtanom trakom stilizirane rustike i jednostavnim prozorima.

Novo, arkadno pročelje riješeno je tako da su hodnici rastvoreni sa sedam arkada. U svakoj etaži lučne nadvoje arkada

Ilok, dvorac Odescalchi, rekonstrukcija izgleda arkadnog pročelja prije ožbukavanja. Crtkanom linijom naznačena je arkada uz koju je u 19. stoljeću prigradena altana

Ilok, Odescalchi castle, reconstruction of the appearance of the arcade façade before the plastering. The broken line shows the arcade in front of which an altana was built in the 19th c.

nose stupci, u prizemlju i prvom katu s pročelne strane pojačani pilastrima pseudodorskih kapitela i iznad njih odsječcima gređa, a katovi su odijeljeni višestruko profiliranim vijencima.

Arkatura drugoga kata jednostavnije je oblikovana: izostavljeni su pilastiri na čeonim stranama stupca, pa se čini da je na tom katu projekt pročelja samo djelomično proveden.

Arhitektonska plastika pročelja izvedena je opekom, koja je već u kalupima oblikovana za pojedine njezine profile. Rave zidne površine su plitko raslojene. Nadvoji arkada građeni su dvostrukim redom opeka s time da je gornji red malo uvučen. Jednako su oblikovani uvlačenjem reda opeka i dvostruki trokutasti isječci između pilastara i nadvoja arkada te razdjelnog vijenca katova. Sve to pokazuje da je gradnji prethodio pomno razrađen projekt i da je prema projektu arkadno pročelje trebalo biti neožbukano. Ono je tako bilo usklađeno i s ostalim još od srednjega vijeka neožbukanim, također opekom građenim vanjskim zidovima dvorca.

Lako bi se moglo zaključiti da je prigradnja arkadno rastvorenih hodnika uz niz prostorija posljedica namjere za uspostavljanjem prostorne sheme koja se kod višekrilnih dvoraca

18. stoljeća nastavlja iz renesansnoga razdoblja i u kontinentalnoj Hrvatskoj traje sve do izmaka baroka.¹¹ U tom bi slučaju hodnik vratima bio povezan sa svakom prostorijom, međutim u Iloku vrata su samo na krajevima krila (postavljena već prije prigradnje novoga pročelja), a između njih ostao je niz prozorskih otvora.¹² Na taj način nije poboljšana komunikacija između soba, a umanjila se udobnost boravka u njima jer im je prostor sada izložen pogledu iz hodnika. Dakle, postava hodnika uz nizove prostorija u iločkom dvorcu ima drugačiju svrhu od one uobičajene u arhitekturi kontinentalne Hrvatske pa i srednje Europe uopće. Srednjoeuropskoj je tradiciji u 17. i 18. stoljeću također posve strano oblikovanje pročelja stambene arhitekture neožbukanom opekom. Upravo te razlike u funkciji prigradnje i načinu oblikovanja upućuju na to da pročelje pripada rimskoj arhitektonskoj kulturi.

Pročelja građena neožbukanom opekom u Rimu imaju dugu povijest. Ali krenimo od 16. stoljeća i palača u kojih su samo plastički najistaknutiji i ornamentalno obrađeni profili, kapiteli, okviri otvora oblikovani u kamenu. Već u pročelju Amanatijeva Collegija Romana (1583.–1585.) zidna površina raslojena je neožbukanom opekom stepenasto u nizove traka, kao i na pročelju iločkoga dvorca. Potom u 17. stoljeću

Rim, glavno pročelje crkve S. Anastasia (po projektu L. Arriguccija)
Rome, the main façade of the church of S. Anastasia (designed by L. Arrigucci)

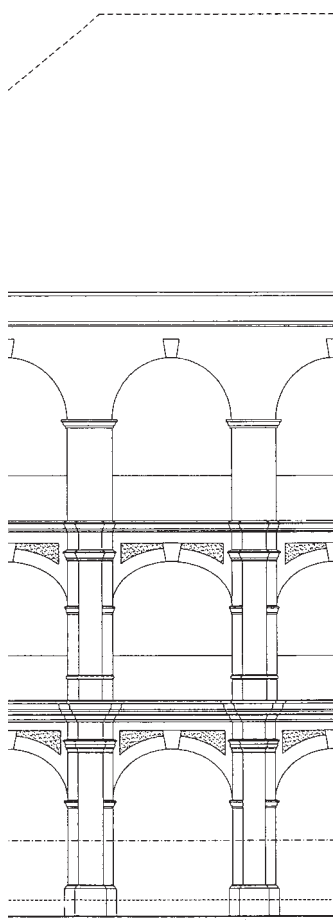
Rim, crkva S. Carlo ai Catinari, bočno pročelje
Rome, church of S. Carlo ai Catinari, lateral façade

Rim, crkva S. Marco, glavno pročelje
Rome, church of S. Marco, main façade

Rim, katedrala S. Giovanni in Laterano, bočno pročelje (D. Fontana)
Rome, cathedral of S. Giovanni in Laterano, lateral façade (D. Fontana)

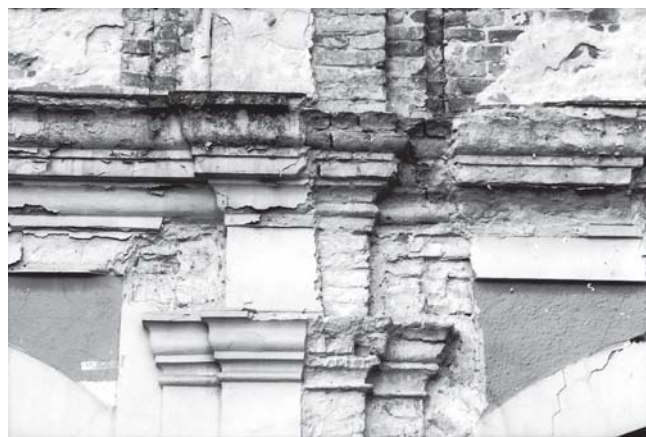
opekom se oblikuju složeniji oblici arhitektonske plastike. Na pročelju crkve sv. Anastazije iz 1636. godine samo su kapiteli i baze pilastara kameni, a na ugaonim tornjevima svi su plastički oblici građeni opekom: i uspravljene masivne volute njihovih baznih zona, i nadvojni lučnih otvora lođa za zvonu, i višestruko profilirani zaključni vijenci. Crkva se nalazi izvan središta Rima, s druge strane je Palatina, ali naručitelj

gradnje pročelja papa je Urban VIII., pa to pokazuje da su neožbukanu opeku umjesto kamena uvažavali i najistaknutiji naručitelji. I u središtu Rima istim je materijalom već 1590. godine Daniele da Volterra oblikovao pročelja crkve S. Maria in Aquiro. Prizemlje glavnoga pročelja (ali ne i kat) kasnije je tanko prežbukano, a i bočno pročelje pokriveno je poput skrame tankim »naličem« žbuke, pa se na njima – na bočno-

Ilok, dvorac Odescalchi, rekonstrukcija izgleda arkadnog pročelja nakon ožbukavanja u 18. stoljeću, detalj

Ilok, Odescalchi castle, reconstruction of the appearance of the arcade façade after the plastering in the 18th c., detail

Ilok, dvorac Odescalchi, arkadno pročelje, prizemlje, nakon istraživanja

Ilok, Odescalchi castle, arcade façade, ground floor, after the research

Ilok, dvorac Odescalchi, arkadno pročelje, 1. kat, nakon istraživanja

Ilok, Odescalchi castle, arcade façade, first floor, after the research

me jače nego na glavnome – ispod žbuknog sloja jasno nazire raster opeka. Na mjestima gdje je žbukani sloj oštećen ponovno se vidi pomno sлагan vez opeka. Gdje bridovi opeka nisu dovoljno oštri i ravni, u žbuku su usječene linije da bi na licu zida bila prikazana pravilna mreža njihovih sljubnica i sudarnica. Isti postupak iscertavanja opeka proveden je i na pročeljima osmerokutnog svetišta renesansne crkve S. Maria della Pace, međutim i ta su pročelja naknadno bila tanko ožbukana.

Podudarnosti s načinom upotrebe opeke na iločkom dvorcu osobito su izražene na bočnim stranama pojedinih rimskih crkvi, na primjer crkve S. Carlo ai Catinari (1612.–1620.).¹³ Nadvoje polukružnih prozora crkve gradi dvostruka stepenasto raslojena traka opeke i jednako kao i kod arkadnih nadvoja na iločkom pročelju upisana je u pravokutno polje, tako da su iznad nadvoja upuštene trokutne uklade.

U tijeku 17. i 18. stoljeća ponavljaju se opekom plitko raslojena crkvena pročelja, podijeljena u geometrijske plohe s posve jednostavnom, ali suptilno iscertanom arhitektonskom plastikom, u kojoj se čak izostavljaju kapiteli i pilastri svedeni na lezene, kao na crkvi S. Maria sopra Minerva sa začelnim i vjerojatno kasnije ožbukanim glavnim pročeljem.

Pročelje Odescalchijeva dvorca u Iloku pripada rimskoj arhitektonskoj kulturi ne samo po upotrebi građevnog materijala i načina raslojavanja i plastičkog oblikovanja zidne plohe nego i samom idejom da se ono, arkadama rastvoreno, prigradi starijoj građevini. Počevši od 15. stoljeća, naročito u doba protureformacije, kada se obnavljaju ranokršćanske bazilike, njihovim se posve jednostavnim pročeljima prigraduju arkadno rastvorena predvorja u prizemlju i na katu. Bazilici S. Marco u 15. je stoljeću prigradena takva jednokatna pročelna arhitektura prema projektu firentinskih arhitekata Benedetta da

Ilok, dvorac Odescalchi
Ilok, Odescalchi castle

Maiana ili Leona Battista Albertija, a krajem stoljeća također jednokatno devet arkada dugo pročelje prigradio je rimski graditelj Baccio Pontelli ranokršćanskoj bazilici SS. Apostoli.¹⁴ U razdoblju obnove Rima, za pontifikata Siksta V., Domenico Fontana je 1586. rimskoj katedrali, isto tako ranokršćanskoj bazilici S. Giovanni in Laterano, podigao arkadno pročelje, ali ne na ulaznoj strani, nego uz transept, prema trgu s obeliskom, koji je novoprobijenom avenijom povezan također s ranokršćanskom bazilikom S. Maria Maggiore.

Osobito su u 18. stoljeću česte prigradnje takvih pročelja bazilikama važnima i u religijskom i u arhitektonskom pogledu. Svakako je među njima najznačajniji projekt Ferdinanda Fuge za baziliku S. Maria Maggiore (1721.–1743.) i ishod natječaja 1732. godine za glavno pročelje već spomenute rimske katedrale S. Giovanni in Laterano, na kojem je odabrano rješenje Alessandra Galileja.¹⁵ Izbor Galilejeva prijedloga bio je od presudnog značenja za stilske promjene u rimskoj arhitekturi i za usvajanje kasnobaroknoga klasicizma, ali za našu temu važna je činjenica da arkadno pročelje s predvorjima na oba kata odabire crkveni vrh za središnje svetište grada, pa se taj izbor može smatrati izrazom »službenog« ukusa onodobnog Rima.

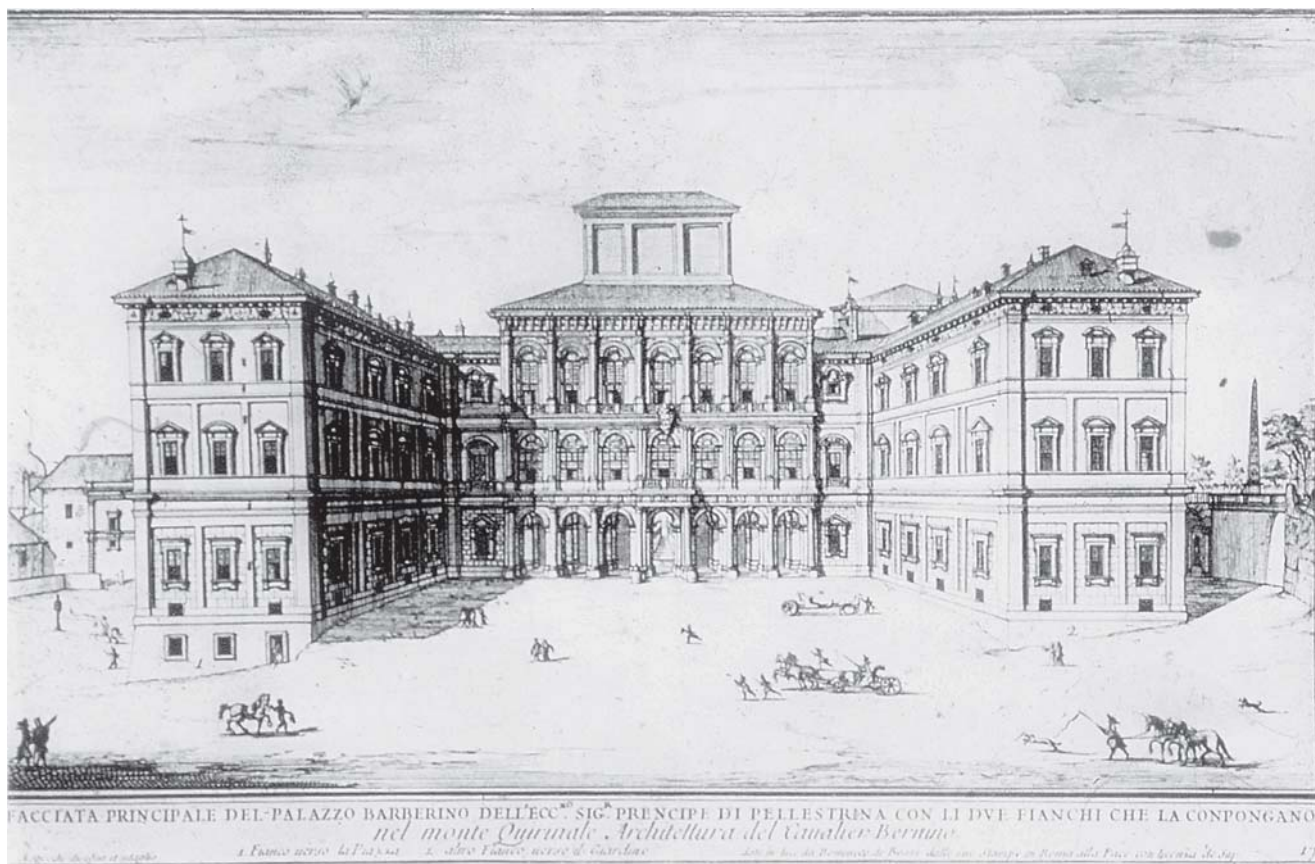
Zaključak da su Odescalchiji u svojoj udaljenoj rezidenciji u Iloku ponovili rješenje karakteristično za crkvene građevine Rima ostavlja otvoreno pitanje iz kojih iskustava stambene arhitekture proizlazi njihova odluka o izgradnji arkadnog pročelja, odnosno neposrednije rečeno: Da li se za iločki dvorac

s izgrađenim novim pročeljem mogu naći podudarnosti i ishodista u rimskim palačama ili vilama?

Vratimo se već spomenutom podatku da je dužina pročelja iločkoga dvorca sedam arkadnih otvora. Ali treća arkada sa zapadne strane u visini sva tri kata znatno je šira od ostalih. Naglašavanje asimetrično postavljene arkadne osi može biti samo posljedica namjere da se u već planiranim budućim dogradnjama dvorca ta os nađe u sredini pročelja, odnosno u osi pročelnog pogleda na cijeli dvorac. Napomenimo da ta šira arkada nikako nije mogla biti posljedicom organizacije unutrašnjeg prostora, na primjer postave ulaza u dvorac sa stubištem. Ta je mogućnost isključena jer je stubište građeno u 18. stoljeću u bočnom krilu dvorca. Dakle, prilikom projektiranja arkadnog pročelja već se namjeravalo izgraditi drugo bočno krilo u širini dvije posljednje, istočne arkade, tako da bi se šira arkada našla u srednjoj osi pročelja, dugačkoga sada pet arkadnih otvora. Ta je zamisao doista i provedena, ali tek u 19. stoljeću, pa dvorac u tako dovršenom obliku ima srednje krilo s arkadno rastvorenim pročeljem i bočna simetrično prema naprijed istaknuta te raščlanjena samo prozorima i neophodnim prizemnim ulazima.

Isto rješenje s bočnim pravokutno istaknutim krilima i srednjim arkadno rastvorenim ima i rimska palača Barberini, koju je za papu Urbana VIII. započeo graditi Carlo Maderno, a nakon njegove smrti 1629. nastavio Gian Lorenzo Bernini i dovršio 1633. godine. Podudarnosti su i u tome što je srednje krilo i plastički naglašenije, rimsko polustupovima, a iločko

Rim, Palazzo Barberini (C. Maderno, G. L. Bernini), grafika
 Rome, Palazzo Barberini (C. Maderno, G. L. Bernini), graphics

pilastrima na čeonim stranama stupaca koji nose lukove arkada, te gređem, a bočna krila u obje građevine ne samo da su skromnije raščlanjena otvorima nego i zidnom plastikom.

Izbor predložka za pročelje iločkog dvorca ne treba iznenaditi, jer su Odescalchi također papinska obitelj, pa ponavljanje jedne papine narudžbe, makar i stotinu godina starije, potvrđuje njihov društveni status. Ilok je daleko od Rima i iz njega gledajući nalazio se u provinciji, »na rubu svijeta«, ali Odescalchi su ipak, zahvaljujući tom veleposjedu, stekli kneževski naslov, dodijeljen od jednoga od najznačajnijih vladara onodobne Europe, pa je u njihovoj konstrukciji vlastita povijesnog mjesta dvorac u Iloku mogao biti važan topos.

Sigurno da projektanta pročelja Odescalchijeva dvorca u Iloku ne treba tražiti među značajnijim imenima rimske arhitekture. Ali taj je graditelj ipak dobro poznao rimsku arhitektonsku tradiciju i znao je vješto povezati njezina različita iskustva: temu kulisnog pročelja primjenjivanog mahom u crkvenoj arhitekturi, oblikovanje zidnih površina opekom i upotrebu njezinih plastično-dekorativnih vrijednosti te kompo-

zicijsku shemu pročelja palače Barberini, najznačajnije rimske rezidencije baroknog razdoblja. U tom su izboru predložaka Odescalchi, naručitelji iločkog projekta, morali i sami sudjelovati.

Pogledamo li projekt pročelja iločkoga dvorca s druge strane, ne iz Rima, nego iz povijesnog prostora Slavonije, odnosno Srijema, ta arhitektonska realizacija ima osobito značenje. Ona potvrđuje da je strano plemstvo na novostečenim veleposjedima u dijelovima Hrvatske oslobođenima od Turaka gradnju svojih rezidencija povjeravalo projektantima iz zavičaja iz kojeg dolaze, što potvrđuje i dvorac Prandau u Valpovu i lovački dvorac Eugena Savojskog u Bilju. Međutim, dvorac Odescalchi sa svojim rimskim pročeljem znači i više, jer ukoliko je arhitektonska kultura Slavonije i kontinentalne Hrvatske u 18. stoljeću uopće raznolika i »otvorena«, ona je vezana uz srednju Europu, pa pročelje dvorca u Iloku unosi »dah« Mediterana i priključuje Ilok karti onih malobrojnih, ali značajnih mjesta srednje Europe u kojima je neposredan trag ostavila ruka jednog rimskog arhitekta.

Epilog

Rimsko pročelje Odescalchijeva dvorca u Iloku bilo je do nedavno provedenih istraživanja sakriveno ispod debelog sloja žbuke. Naime, u 19. stoljeću dvorac je radikalno preuređen i prigradeno mu je ne samo istočno bočno krilo nego je izgrađeno i novo prostrano stubište, smješteno u os srednjega krila, tako da je početak stubišnog uspona u srednjoj, širokoj arkadi prizemlja, uz koju je istodobno prigradena plitko istaknuta, ali masivna altana. Probijeni su i mnogi noviprozorski otvori, uglavnom kroz više od tri metra debele vanjske zidove iz 15. stoljeća, a preoblikovana su i sva pročelja. Arkadno rastvoreno rimsko pročelje također je prežbukano, mjestimično s petnaestak centimetara debelim slojem popunjenim lomljenim crijepom, i u novonanesenoj žbuci grubo su ponovljeni oblici zidne plastike. Vijenac koji dijeli prvi od drugoga kata, zajedno s kapitelima pilastara koji ga nose, otučeni su da bi bili ponovljeni na višoj koti, ujednačenoj s razdjelnim vijencima katova na novim pročeljima bočnih krila.

Vrijeme opsežnih radova na preuređenju dvorca zabilježeno je na ploči uzidanoj iznad kolnoga ulaza na bočnom krilu s natpisom: LIVIUS III RESTAURAVIT MDCCCXXXIX BALTHASAR PERFECET MDCCCLXXXIX. Iz natpisa se može zaključiti da je Livije III. Odescalchi, vlasnik iločkih imanja od 1833. do 1885., dogradio istočno krilo dvorca, a njegov nasljednik Balthasar, vlasnik iločkih imanja od 1885. do 1909. godine, dao je ožbukati i preoblikovati njihova pročelja 1889. godine.

Nedavno provedena istraživanja Hrvatskoga restauratorskog zavoda pokazala su da je arkadama rastvoreno rimsko pročelje već u 18. stoljeću bilo ožbukano, dok su druga pročelja dvorca ostala u goloj opeci. Žbukani sloj 18. stoljeća djelomično je sačuvan na prvom katu u širini dviju arkada uz koje je prislonjeno bočno krilo, prigradeno u 19. stoljeću.

Ožbukavanje pročelja izveli su domaći majstori. Oni su opekompomno raslojene zidne površine pojednostavnili i saželi u šire trake i površine, koje se međusobno razlikuju zaglađenom ili grubo zratom strukturom, jednako kako je to na istodobnim pročeljima na primjer na pojedinim kućama u osiječkoj Tvrdi, ali i na prethodnom pročelju samoga dvorca, ispred kojega je podignuta arkadna »kulisa« novoga. Žbukanjem je pročelje izgubilo gustoću svojih grafički izoštranih

traka građenih opekompom, pa mu je tako zastrt rimski karakter. Sigurno da njegovi opekompom »iscrtani« oblici nisu bili građeni s namjerom da ih poništi takav žbukani sloj. Ali otvara se ipak pitanje zašto je već u 18. stoljeću, nedugo nakon izgradnje pročelja, donesena odluka o njegovu ožbukavanju. Razlog je tome najvjerojatnije sama kvaliteta opeke, ne samo u pogledu njezine otpornosti i čvrstine uskih profilacija izložених sjevernom vjetru i oborinama, nego i zbog njihove nedostatne pravilnosti i nedovoljno uskih njihovih fuga u usporedbi s rimskom tehnikom gradnje. Ali sama odluka o ožbukavanju pročelja posve je »legitimna« i za rimska poimanja, kako to pokazuju i prethodno spomenuti primjeri S. Maria in Aquiro i S. Maria della Pace – međutim, taj su zadatak Odescalchiji prepustili domaćim majstorima i vjerojatno ukusu ondašnjih nadzornika svoga iločkog imanja.

Za odgovor na pitanje iz kojih je godina 18. stoljeća arkadno pročelje građeno opekompom i koliko je vremena proteklo do njegova ožbukavanja, nema pouzdanog uporišta. Na altani prigradenoj uz srednju širu arkadu grb je obitelji Odescalchi s uklesanom 1721. godinom, a u žbuku zaglavnog kamena njezina otvora u kojem se uspinje stubišni krak usječena je 1793. i riječ RENOVIT. Obje godine iz 18. stoljeća nalaze se na altani građenoj 1889. Dakle grb nije na svom izvornom mjestu i nije pouzdano da se njegova godina može povezati s nekim događajem iz povijesti izgradnje dvorca, a godina 1793. »prepisana« je u žbuku 19. stoljeća s nekog starijeg njegova dijela. Opravdano je pretpostaviti da je ta godina koja bilježi obnovu dvorca bila upisana u žbuku zaglavnoga kamena srednje šire arkade prizemlja, pa kada je uz tu arkadu prizidana altana, godina je prenesena na zaglavni kamen njezina otvora. Ta se godina ne može odnositi na izgradnju arkadnog pročelja jer nije mogla biti upisana na zid od neožbukanih opeka. Ali kada je pročelje ožbukano, dakle obnovljeno (RENOVIT), taj je događaj mogao biti zabilježen natpisom u žbuci. Dakle, arkadno pročelje Odescalchijeva dvorca u Iloku izgrađeno je prije 1793., pa vremenski, ali i u stilskom pogledu, njegov projekt pripada razdoblju rimskoga kasnobaroknoga klasicizma. Jednostavni arhitektonski oblici, njihov strog i čitak, gusto razložen slijed, upotreba pseudodorskih kapite-la i prizemlja i kata, otkriva rimski arhitektonski ukus druge polovice 18. stoljeća oslonjen na rimsku arhitekturu zrelog cinquecenta.

Bilješke

1

Istraživanja arhitekture dvorca radi njegove obnove izvršio je Hrvatski restauratorski zavod u toku 2001. i 2002. godine. Tom su prilikom otkriveni spomenuti renesansni prozori. Klesanci križne podjele njihovih prozorskih otvora nađeni su u građi zidova podignutih u poslijeturskoj obnovi dvorca.

Voditelj istraživanja bio je Gjuro Šimičić, suradnici su također službenici RZH, Iva Marić, Darko Ivić, Anđelko Pedišić, Tomislav Jakopaš i Miroslav Pavličić. U istraživanju nalaza sudjelovali su dr. Zorislav Horvat za razdoblje srednjega vijeka i Vladimir Marković za razdoblje od 17. do 20. stoljeća. Dr. Zorislav Horvat objavio je rezultate istraživanja pod naslovom *Analiza srednjovjekovne faze gradnje dvorca Odescalchi, nekadašnjeg palasa Nikole Iločkog, kralja Bosne* u: »Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu«, 19, Zagreb 2002., str. 195–212.

Arhitektonsku dokumentaciju i grafičku rekonstrukciju dvorca (upotrijebljenu i ovdje) izradili su mr. sc. Boris Vučić Šneperger i Nikola Škarić iz Zavoda za graditeljsko nasljeđe Arhitektonskog fakulteta u Zagrebu.

2

Z. Horvat, nav. dj., str. 195, zaključuje: »I to više nije burg, već kraljevsko sjedište s palačom i svim drugim sadržajima (sl. 1): u sigurnosti njegovih utvrda bile su crkve, samostani i možda kovnica novca u kojoj od kvadratnih kula, stari burg, a svakako podrum dobrih fruškogorskih vina.« O značenju Iloka svjedoči i podatak da je hrvatsko-ugarski kralj Ladislav dao Iloku 1453. status slobodnoga kraljevskoga grada, obuhvaćajući time i njegovo podgrađe, u kojem je razvijen građanski život i djelatnosti obrtnika. Gospodarsku živost Iloka pokazuje i to što u gradu boravi i trgovački konzul Dubrovačke Republike (vidi: **J. Benešić**, *Nekoliko bilježaka o Iloku*, p. o. iz »Izvešća kr. trg. akademije u Zagrebu za šk. g. 1910/11.«, str. 10.)

3

J. Benešić, nav. dj., str. 11.

4

O. Pickl, *Slavonija godine 1688. – prema dnevniku grofa Sigmunda Joachima od Trautmansdorffa*, str. 138. Dnevnik se čuva u knjižnici Mađarske akademije znanosti u Budimpešti (mikrofilm br. 5341).

5

Rukopis izvještaja Bartola Kašića čuva se u arhivu Male braće u Dubrovniku, a citira ga **P. Cvekan** u: *Franjevci u Iloku* (bez navoda mjesta i godine tiska), str. 44.

6

Isto.

7

Izvešće se nalazi u arhivu obitelji Odescalchi u Rimu. Objavio ga je **M. Jačov** na talijanskom i u srpskom prijevodu u: *Srem na prelomu*

dva veka (XVII – XVIII), Beograd, 1990. Boninijevo izvješće opširno komentira **Z. Horvat**, nav. dj., str. 198, koristeći se njime u rekonstrukciji izvornog izgleda dvorca.

8

M. Jačov, nav. dj., str. 111.

9

M. Jačov, nav. dj., str. 114.

10

Vanjski zidovi iz 15. stoljeća deblji su od tri metra, a sjeverni, novoizgrađeni zid ima manje od jednog metra.

11

Prostorije imaju prema hodniku prozor samo iznimno, i on se javlja uglavnom u kasnom baroku, kada se već uspostavlja slobodniji prostorni raspored, bilo da se središnja dvorana »osamostaljuje«, pa zbog simetričnog rasporeda otvora prozore ima i na pročelju i prema okolnim prostorijama, ili kada se u prostorni niz uključuju udvojene prostorije ili grupa prostorija, na primjer mali kabinet s predvorjem koje ga dijeli od hodnika, pa je predvorje, kao u dvorcu u Gornjoj Bistri u Hrvatskom zagorju, osvijetljeno prozorom iz hodnika.

12

Vrata na krajevima krila potječu iz vremena prije ne samo prigradnje arkadnog pročelja nego i bočnoga krila i kroz njih se izlazilo na neke ugaone prigradnje, možda improvizirane stubišne uspone. Tu pretpostavku potkrepljuju obavljena istraživanja, u kojima nisu otkriveni tragovi stubišta u srednjem krilu. Najstarije sačuvano stubište je ono u bočnom krilu, ali i to stubište seže samo do prvoga kata.

13

Jednako bi se mogla spomenuti i crkva S. Salvatore in Lauro.

14

Arkade prvoga kata preoblikovao je 1681. godine C. Rainaldi i sveo ih na pravokutne prozorske otvore bogato profiliranih okvira.

15

Na natječaju su sudjelovala dvadeset i tri arhitekta. **R. Wittkower** u svome kapitalnom djelu *Art and Architecture In Italy 1600 to 1750*, Penguin Books Ltd., 1973., str. 250, komentira to ovim riječima: »Nikad u povijesti arhitekture nije bilo tako golemog natječaja.« **H. Hager** u studiji *Il modello di Ludovico Rusconi Sassi del concorso per la facciata di San Giovanni in Laterano (1732) ed i prospetti a convessità centrale durante la prima metà del Settecento in Roma*, »Comentari«, Rim, god. XXII. – N. S., sv. I., siječanj – ožujak 1971., str. 36–59, kaže da je na izložbi natječajnih radova, održanoj 6. lipnja 1732. u Palazzo del Quirinale, bilo izloženo najmanje dvadeset i šest projekata (str. 37). Komentirajući natječajne radove i uopće rimska crkvena pročelja istog razdoblja, te osobito nerealizirane projekte, pokazuje kako su rješenja s trijemom na oba kata – ili kako autor kaže »due loggiati sovrapposti« – učestala u rimskoj arhitekturi 18. stoljeća.

Summary**Vladimir Marković****Roman Façade of the Odescalchi Castle in Ilok**

Croatian Vice-Roy, Nikola of Ilok (1410 – 1477), expanded the Ilok fortification and built a four-winged, two-storey castle with large windows on the second floor.

The Turks conquered Ilok in 1526 and the castle was deserted and destroyed. After Slavonia was freed from the Turks, Austrian emperor Leopold I bestowed the property of Syrmium and the town of Ilok to Livio Odescalchi, member of a magnate Roman family and nephew of the Pope Innocent XI (1676-1689) in 1697 in order to compensate for the Pope's financial help in the war against the Turks.

The Odescalchi family rarely visited the Syrmian estates in the 18th century, and not before the next century did they stay there for a couple of months. The frequency of the owner's visits displayed on the castle renovation that took more than hundred years to be finished. The south wing was renovated first, then the lateral, west one. Both wings were renovated in a simple manner, so that in each floor there is a line of rooms. Afterwards, another renovation took place in the 18th century, however the cause was not only to extend the living space. Namely, a passage opened by arcades was built in front of the north façade in all three storeys of the older wing. Corridors placed in such manner create the effect of a stage scenery that blocks the view of the older outside wing wall, articulated only by simple windows.

The new, arcade façade was done in brick – which was during the firing process moulded into particular shapes – and was not plastered.

The not-plastered brick façades are not present in the Central-European Baroque architecture, but are characteristic for the Roman architecture. Ammannati's Collegio Romano's (1582 – 1585) wall surface was already articulated by strips of brick, the same as on the Ilok castle. Later on, even the most prominent plastic elements were made in brick on the church of S. Maria in Aquiro (1590, Daniele da Volterra; subsequently the ground floor of the main façade and the lateral façade were plastered in thin layer).

Similarity in the usage of brick with the Ilok castle are especially conveyed on the flanking sides of some Roman churches, e.g. S. Carlo ai Catinari (1612 – 1620). During the 18th century the shallow brick articulation of the church façades divided into surfaces by simple architecture plastic reduced to strips appear frequently, as on the church of S. Maria sopra Minerva.

The Odescalchi Ilok castle façade belongs to the Roman architecture tradition, not only because of the usage of the building material, but for the idea of adding the arcade articulation to an older building. Such method was especially often applied when renewing the early Christian basilicas, when porches with arcade articulation were built in front of their simple façades on the ground floor and first floor. Examples: basilica S. Marco, SS. Apostoli (15th c.), S. Giovanni in Laterano (1586, lateral façade), S. Maria Maggiore (1721), and S. Giovanni in Laterano (1732, main façade).

Ilok castle's façade in brick was plastered already in the 18th century, and again in the 19th century, when the other castle wing's façades were reconstructed.

Key words: Odescalchi, Ilok, Rome, façade, Baroque